

ปัญหาบทบาทที่ปรึกษากฎหมาย กรณีเด็กและเยาวชนกระทำความผิด¹

ฉัตรชัย ขวัญพรหม²

สิทธิการมีที่ปรึกษากฎหมายของเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ รวมถึงสิทธิมนุษยชน และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ที่เด็กและเยาวชนทุกคนจะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐตามที่กฎหมายบัญญัติ ซึ่งรัฐมีหน้าที่ตามกฎหมายที่จะต้องจัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดและไม่สามารถจัดหาที่ปรึกษากฎหมายเองได้ เพื่อให้ได้รับความคุ้มครองและเกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับเด็กและเยาวชนเมื่อถูกดำเนินคดีอาญา ซึ่งการดำเนินคดีเริ่มตั้งแต่เด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในชั้นสอบสวนและในชั้นพิจารณาคดีของศาลเยาวชนและครอบครัว ประเทศไทยมีพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553บัญญัติให้ศาลแต่งตั้งที่ปรึกษากฎหมายให้ผู้ต้องหาที่เป็นเด็กและเยาวชนกระทำความผิดในคดีอาญา ซึ่งการมีที่ปรึกษากฎหมายของผู้ต้องหาที่เป็นเด็กและเยาวชนกระทำความผิดในคดีอาญามีความสำคัญและจำเป็นต่อกระบวนการยุติธรรม ถ้าผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดมีที่ปรึกษากฎหมายจะทำให้ผู้ต้องหาได้รับการช่วยเหลือคุ้มครองสิทธิ ทำให้การพิจารณาคดีมีความเป็นธรรมและเกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับเด็กและเยาวชนมากที่สุด

ดังนั้น ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดจะได้สิทธิในการมีที่ปรึกษากฎหมายให้ความช่วยเหลือคุ้มครองสิทธิได้ก็ต้องมีบทบัญญัติของกฎหมายที่ดี เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด ไม่เลือกปฏิบัติ โดยคำนึงถึงการคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดเป็นหลัก ซึ่งบุคคลทุกคนย่อมเสมอภาคและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน ตามหลักการดำเนินคดีอาญาของต่างประเทศและของไทย แต่โดยสภาพความเป็นจริงในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทย ปรากฏว่าการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดของไทยในชั้นสอบสวน ยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดยังไม่ได้รับความคุ้มครองสิทธิตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย เนื่องจากบทบัญญัติกฎหมายยังมีข้อบกพร่องมีช่องว่าง การให้ความช่วยเหลือโดยการจัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดยังไม่ทั่วถึง รัฐให้การสนับสนุนงบประมาณไม่เพียงพอ ขาดการประชาสัมพันธ์ให้เด็กและเยาวชนที่กระทำ

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหาบทบาทที่ปรึกษากฎหมาย กรณีเด็กและเยาวชนกระทำความผิด โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ประเทือง ธนียผล และคณะกรรมการสอบคือ รองศาสตราจารย์จุฬารัตน์ทองสรรค์ และ รองศาสตราจารย์จรล เสงี่ยมวิทิตา.

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ความผิดทราบถึงสิทธิของตนตามกฎหมาย โดยเฉพาะผู้ต้องหาที่เป็นคนยากจนเมื่อถูกดำเนินคดี เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติของกฎหมายที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการละเมิดสิทธิ เสรีภาพของเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิด ปัจจุบันการจัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้แก่ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดโดยรัฐ ตามที่กฎหมายบัญญัติให้พนักงานสอบสวนและศาลเยาวชนเป็นผู้จัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้นั้นยังมีความไม่เหมาะสมบางประการจึงก่อให้เกิดปัญหาดังต่อไปนี้

1. ปัญหาบทบาทที่ปรึกษากฎหมายในชั้นสอบสวน

1.1 ปัญหาเกี่ยวกับการตั้งที่ปรึกษากฎหมายให้แก่ผู้ต้องหาที่เป็นเด็กและเยาวชนซึ่งการเป็นที่ปรึกษากฎหมายเป็นบุคคลที่จะต้องเข้าร่วมฟังการสอบสวน ตามพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัวพ.ศ.2553 มาตรา 75 วรรคสองบัญญัติให้ในการแจ้งข้อกล่าวหาและสอบปากคำเด็กและเยาวชนทุกคดี จะต้องมีการที่ปรึกษากฎหมายร่วมอยู่ด้วยทุกครั้งและทุกคดี แต่กฎหมายไม่ได้บัญญัติไว้ชัดเจนว่า ให้ที่ปรึกษากฎหมายที่ขึ้นทะเบียนในศาลเยาวชนและครอบครัว เป็นที่ปรึกษากฎหมายในชั้นสอบสวนด้วย ในทางปฏิบัติเป็นหน้าที่ของพนักงานสอบสวนที่จัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้ในการสอบปากคำเด็กและเยาวชนทุกครั้งและทุกคดี ทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติเป็นอย่างมาก เนื่องจากจำนวนที่ปรึกษากฎหมายได้ขึ้นทะเบียนในชั้นสอบสวนตามสถานีตำรวจต่างๆ ไม่เพียงพอแก่การเข้าร่วมการแจ้งข้อหาหรือการสอบปากคำได้ตลอดเวลา ทำให้การดำเนินคดีล่าช้าลงอีกทั้ง ที่ปรึกษากฎหมายในชั้นพิจารณาตามพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 มาตรา 120 ได้กำหนดให้เด็กและเยาวชนมีที่ปรึกษากฎหมายในการแก้ต่างคดีได้ โดยทำหน้าที่เสมือนทนายความนั้น ทำให้ที่ปรึกษากฎหมายในชั้นสอบสวนและชั้นพิจารณาคดีเป็นคนละคนกัน

1.2 ตามพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัวพ.ศ. 2553 มาตรา 75 วรรคสองบัญญัติให้ในการแจ้งข้อกล่าวหาและสอบปากคำเด็กและเยาวชนทุกคดี จะต้องมีการที่ปรึกษากฎหมายร่วมอยู่ด้วยทุกครั้งและทุกคดีนั้นเห็นว่า ในปัจจุบัน การขึ้นทะเบียนที่ปรึกษากฎหมายในชั้นสอบสวนมีน้อยมาก หรือแทบจะไม่มี หากต้องมีที่ปรึกษากฎหมายร่วมฟังสอบปากคำทุกคดีจะเป็นการทำให้คดีเกิดความล่าช้า เนื่องจากพนักงานสอบสวนต้องดำเนินการจัดหาที่ปรึกษากฎหมายก่อน ไม่เช่นนั้นแล้วการสอบสวนไม่ชอบด้วยกฎหมาย ส่งผลให้พนักงานอัยการไม่มีอำนาจฟ้อง

2. ปัญหาองค์กรในการจัดหาที่ปรึกษากฎหมาย

พระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 มาตรา 121 บัญญัติไว้ว่า “ที่ปรึกษากฎหมายตามมาตรา 120 ต้องมีคุณสมบัติเป็นทนายความตามกฎหมายว่าด้วยทนายความและผ่านการอบรมเรื่องวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับจิตวิทยา การสังคมสงเคราะห์ และความรู้อื่นที่เกี่ยวข้องตามที่กำหนดในข้อบังคับของประธานศาลฎีกา” เป็นการบัญญัติถึงการอบรมที่ปรึกษากฎหมายขึ้น เกิดเป็นปัญหาว่า ที่ปรึกษากฎหมายส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมอบรมต้องเป็น

ทนายความที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528 ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำในการจัดหาที่ปรึกษาทนายความ อีกทั้งที่ปรึกษาทนายความที่ศาลจัดอบรมมานั้นมีประสบการณ์ไม่มากพอและไม่เข้าใจบทบาทที่ปรึกษาทนายความเท่าที่ควร จึงมีปัญหว่าองค์กรใดควรจัดอบรมที่ปรึกษาทนายความ เพื่อให้ที่ปรึกษาทนายความเข้าใจในบทบาทและเจตนารมณ์ของที่ปรึกษาทนายความในศาลเยาวชนและครอบครัว โดยทำหน้าที่ถูกต้องก่อนปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย

ซึ่งการให้ที่ปรึกษาทนายความเข้าใจในบทบาทและเจตนารมณ์ของที่ปรึกษาทนายความในศาลเยาวชนและครอบครัวนั้น ต้องพิจารณาถึงระยะเวลา เนื้อหาในการจัดอบรมที่ปรึกษาทนายความว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ที่จะทำให้ที่ปรึกษาทนายความเข้าใจเจตนารมณ์ของการปฏิบัติหน้าที่ที่ปรึกษาทนายความ รวมถึงเข้าใจกระบวนการพิจารณาคดีเด็กและเยาวชน จึงจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ถึงองค์กรที่จัดหาที่ปรึกษาทนายความและจัดอบรมที่ปรึกษาทนายความ เพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. ปัญหาบทบาทที่ปรึกษาทนายความในการเข้าร่วมการจัดทำแผนฟื้นฟู

3.1 พระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ.

2553 มาตรา 86 ถึงมาตรา 94 มีการนำมาตรการพิเศษแทนการดำเนินคดีอาญามาใช้ทั้งก่อนฟ้องคดีอาญาและภายหลังจากฟ้องคดีอาญา ซึ่งเป็นมาตรการที่มีขึ้นเพื่อวางแผนในการแก้ไขฟื้นฟูเด็กและเยาวชนให้สามารถกลับตัวเป็นคนดีได้ ในพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 มาตรา 87 ได้บัญญัติไว้ว่า “ในการจัดทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูตามมาตรา 86 ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจเชิญฝ่ายเด็กหรือเยาวชนซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิด ฝ่ายผู้เสียหาย และนักจิตวิทยาหรือนักสังคมสงเคราะห์เข้าร่วมประชุม และหากเห็นสมควรอาจเชิญผู้แทนชุมชนหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบจากการกระทำความผิด หรือพนักงานอัยการด้วยก็ได้ ทั้งนี้จะต้องจัดทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูให้แล้วเสร็จและเสนอให้พนักงานอัยการพิจารณาภายในสามสิบวันนับแต่วันที่เด็กหรือเยาวชนสำนึกในการกระทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูต้องไม่มีลักษณะเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของเด็กหรือเยาวชน เว้นแต่เป็นการกำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ของเด็กหรือเยาวชนนั้นหรือเพื่อคุ้มครองประโยชน์สาธารณะและไม่มีลักษณะเป็นการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเด็กหรือเยาวชน” จะเห็นได้ว่าการจัดทำแผนฟื้นฟูนั้นผู้อำนวยการสถานพินิจจะเชิญบุคคลที่เกี่ยวข้องเข้าร่วม แต่ในมาตรา 87 ไม่ได้มีการบังคับให้ที่ปรึกษาทนายความเข้าร่วม แต่ใช้คำว่าฝ่ายเด็กหรือเยาวชน อาจรวมถึงที่ปรึกษาทนายความด้วย แต่ไม่ได้มีลักษณะบังคับ จึงเกิดเป็นปัญหว่าควรกำหนดบทบาทที่ปรึกษาทนายความในการเข้าร่วมการจัดทำแผนฟื้นฟูให้ชัดเจน เหมือนที่นักจิตวิทยาและนักสังคมสงเคราะห์เข้าร่วมทุกครั้ง เพื่อให้สอดคล้องกับข้อบังคับประธานศาลฎีกาว่าด้วยการอบรมที่ปรึกษาทนายความ ข้อ 22 และควรเพิ่มคำตอบแทนแก่ที่ปรึกษาทนายความในการดำเนินการอันเป็นประโยชน์ต่อเด็กและเยาวชน

3.2 พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 มาตรา 91 ซึ่งเป็นชั้นหลังฟ้องคดีอาญาแล้ว ได้กล่าวถึง ผู้เกี่ยวข้องในการประชุมเพื่อจัดทำแผนแก้ไขฟื้นฟู โดยให้บุคคลผู้เข้าร่วมประชุมตามมาตรา 87 คือในชั้นก่อนฟ้องคดี เข้าร่วมจัดทำแผนแก้ไขฟื้นฟูด้วย จึงเกิดปัญหาความไม่ชัดเจนในบทบาทที่ปรึกษากฎหมายขึ้น

4. ปัญหาค่าตอบแทนที่ปรึกษากฎหมาย

ปัจจุบันระเบียบคณะกรรมการบริหารศาลยุติธรรม ว่าด้วยค่าปฎิการที่ปรึกษากฎหมายที่ศาลแต่งตั้งให้แก่เด็กหรือเยาวชน พ.ศ.2555 กำหนดอัตราค่าปฎิการให้ที่ปรึกษากฎหมายมีจำนวนน้อยกว่าที่ปฏิบัติงานจริง เนื่องจากที่ปรึกษากฎหมายในชั้นพิจารณาคดีต้องมีการติดตามคดีจนกว่าคดีจะถึงที่สุดจึงจะได้รับค่าปฎิการดังกล่าว ซึ่งเป็นระยะเวลานานพอสมควร ทำให้ที่ปรึกษากฎหมายต้องสำรองเงินตนเองไปก่อนในทุกครั้งทำให้มีจำนวนที่ปรึกษากฎหมายไม่เพียงพอในการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดี

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการจัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้ผู้ต้องหาและเยาวชนที่กระทำความผิดในคดีอาญา โดยรัฐ แล้วเห็นว่าในชั้นสอบสวน พนักงานสอบสวนไม่สามารถจัดหาที่ปรึกษากฎหมายให้ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดได้ ทำให้การสอบสวนนั้นเสียไปพนักงานอัยการยังมีอำนาจฟ้อง คดีที่มีอัตราโทษปรับหรือความผิดโทษไม่มีกฎหมายบัญญัติยกเว้นให้พนักงานสอบสวนไม่ต้องจัดหาที่ปรึกษากฎหมายแก่ผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดปัญหาบทบาทที่ปรึกษากฎหมายในการเข้าร่วมจัดทำแผนฟื้นฟูทั้งในชั้นก่อนฟ้องและหลังฟ้องยังไม่ชัดเจน ปัญหาองค์กรจัดหาที่ปรึกษากฎหมายยังมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ระหว่างศาลเยาวชนและครอบครัวและสหภาพทนายความซึ่งเป็นองค์กรที่ควบคุมดูแลทนายโดยตรง ปัญหาอัตราเงินรางวัลของที่ปรึกษากฎหมายมีอัตราน้อย และระบบการจัดหาที่ปรึกษากฎหมายของศาล การจัดทำบัญชีที่ปรึกษากฎหมายขอแรงขอศาลไม่มีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจนทำให้เกิดปัญหาผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดได้ที่ปรึกษากฎหมายที่มีคุณสมบัติไม่เหมาะสมในการดำเนินคดี ได้ที่ปรึกษากฎหมายที่มีประสบการณ์น้อยทำให้มีผลกระทบกับผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิด กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดหาที่ปรึกษากฎหมายยังมีข้อบกพร่องอยู่ในทางปฏิบัติยังมีปัญหาขัดข้องเกี่ยวกับบทบัญญัติแห่งกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายหลายประการ อันควรแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้ดียิ่งขึ้น เพื่อให้ความคุ้มครองผู้ต้องหาเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดให้ได้รับการช่วยเหลือจากที่ปรึกษากฎหมายตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ผู้ศึกษาจึงเสนอแนะทางแก้ไขปัญหาดังต่อไปนี้

1. แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553

1.1 ควรมีการกำหนดความหมาย ที่ปรึกษากฎหมาย ไว้ในบทนิยาม พระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 ความว่า “ที่ปรึกษากฎหมายในชั้นสอบสวนเป็นบุคคลเดียวกันในชั้นพิจารณา”

1.2 ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติมาตรา 70/1 วรรคหนึ่ง ความว่า “กรณีที่เด็กหรือเยาวชนกระทำความผิดในฐานความผิดที่พนักงานสอบสวนมีอำนาจเปรียบเทียบปรับได้ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายและเด็กหรือเยาวชนนั้นให้การรับสารภาพตลอดข้อกล่าวหาต่อพนักงานสอบสวนและบิดาหรือมารดาหรือผู้ปกครองผู้ดูแลหรือบุคคลที่เด็กหรือเยาวชนให้พนักงานสอบสวนมีอำนาจเปรียบเทียบปรับเด็กหรือเยาวชนได้โดยไม่ต้องมีที่ปรึกษากฎหมาย โดยให้บิดา มารดา ร่วมฟังการสอบปากคำเพียงพอแล้ว”

2. เพื่อลดความขัดแย้งของทั้งสององค์กรให้สภานายความและองค์กรศาล สามารถทำงานร่วมกันได้ โดยหลักการแล้วองค์กรศาลควรคืนอำนาจให้สภานายความในการจัดหาที่ปรึกษากฎหมาย โดยองค์กรศาลอาจจะเข้าร่วมเป็นวิทยากรหรือเสนอแนะวิชาที่อบรม โดยควรเป็นความร่วมมือระหว่างทั้งสององค์กร เพื่อให้ที่ปรึกษากฎหมายได้มีการพัฒนาในการเข้าใจการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างแท้จริง

3. แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553

3.1 ควรแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2553 มาตรา 87 วรรคหนึ่ง ความว่า “ในการจัดทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูตามมาตรา 86 ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจเชิญฝ่ายเด็กหรือเยาวชนซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิดฝ่ายผู้เสียหายนักจิตวิทยาหรือนักสังคมสงเคราะห์และที่ปรึกษากฎหมายของเด็กและเยาวชนเข้าร่วมประชุมและหากเห็นสมควรอาจเชิญผู้แทนชุมชนหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบจากการกระทำความผิดหรือพนักงานอัยการด้วยก็ได้และในระหว่างการประชุมจะต้องให้โอกาสเด็กหรือเยาวชนได้ปรึกษาหารือกับที่ปรึกษากฎหมายเป็นการส่วนตัวทั้งนี้จะต้องจัดทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูให้แล้วเสร็จและเสนอให้พนักงานอัยการพิจารณาภายในสามสิบวันนับแต่วันที่เด็กหรือเยาวชนสำนึกในการกระทำ”

3.2 เมื่อมีการกำหนดบทบาทที่ปรึกษากฎหมายในการเข้าร่วมการจัดทำแผนฟื้นฟูไว้ในมาตรา 87 ซึ่งเป็นชั้นก่อนฟ้องแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องแก้ไขในมาตรา 91 อีก เนื่องจากมาตรา 91 ได้กำหนดให้บุคคลตามมาตรา 87 เข้าร่วมทำแผนแก้ไขบำบัดฟื้นฟูด้วย

4. ปัญหาค่าตอบแทนที่ปรึกษากฎหมาย

ควรเพิ่มอัตราค่าป่วยการแก่ที่ปรึกษากฎหมายตามลักษณะงานที่ทำ และควรจ่ายค่าป่วยการรายครั้งตามที่ปฏิบัติหน้าที่ ไม่จำเป็นต้องรอให้คดีถึงที่สุดก่อน หรือแต่งตั้งที่ปรึกษากฎหมายเป็นพนักงานประจำ ซึ่งได้รับค่าตอบแทนเป็นรายเดือน

เอกสารอ้างอิง

- จิตติ ดิงศภัทย์, (2550). **หลักวิชาชีพนักกฎหมาย**. โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประเทือง ธนิยผล, (2561). **กฎหมายเกี่ยวกับการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนและวิธีพิจารณาคดีครอบครัว**. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พลตภ พิศัยฐ์สังฆการ, (2546). **คำอธิบายและรวมคำพิพากษาศาลฎีกาเกี่ยวกับพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ.2534 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2543** เรียงมาตรา . กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์อักษร.